

Achremczyk, Stanisław

"Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii", Tadeusz Chrzanowski, Olsztyn 1978 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 267-269

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E N I A

Tadeusz Chrzanowski, *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*, Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1978, ss. 172.

Staraniem Warmińskiego Wydawnictwa Diecezjalnego ukazały się dwa przewodniki po zbiorach sztuki znajdującej się w obiektach sakralnych Warmii. Najpierw w 1973 roku wydano *Przewodnik po zabytkowych kościołach południowej Warmii*¹, a w 1978 roku *Przewodnik po zabytkowych kościołach północnej Warmii*. Autorami pierwszego są ks. Henryk Madej i Józefa Piskorska, autorem drugiego — Tadeusz Chrzanowski. W ten sposób turyści i miłośnicy historii otrzymali, w języku polskim, cenne informacje o znaczniejszych warmińskich zabytkach sakralnych. Porównując oba przewodniki należy stwierdzić, że bogatszy w wiadomości, a także i zdjęcia, oraz większy objętościowo jest *Przewodnik* Tadeusza Chrzanowskiego. W obydwu jednak wydobyto bogactwo sztuki warmińskiej i ujawniono niejednokrotnie zapomniane pamiątki historyczne.

Mnogość zabytków sprawiła, że Chrzanowski stanął przed nie łatwym zadaniem, jak krótko, zwięźle i jasno przedstawić nie tylko historię kościołów, ale omówić ich wystrój architektoniczny i co wartościowsze obiekty sztuki sakralnej. Pod względem konstrukcyjnym przewodnik sporządzono poprawnie. Autor skorzystał, i słusznie, z wzorów konstrukcyjnych inwentarzy zabytków architektury i sztuki, pozostając pod wpływem wykorzystanej bazy źródłowej, zwłaszcza wydanego w 1894 roku inwentarza Adolfa Boettichera², nie wydanych inwentarzy sporządzonych przez Instytut Sztuki PAN oraz inwentarza zabytków architektury i sztuki kościelnej opracowywanego dla kurii biskupiej w Olsztynie przez Józefę Piskorską i ks. Henryka Madeja. Tadeusz Chrzanowski, wzorując się na tych inwentarzach, skrupulatnie opisał kościoły w 71 miejscowościach i wymienił wszystko to, co godne w nich zobaczenia, ekspozując dodatkowo przy pomocy fotografii co cenniejsze zabytki. Zabrakło jednak pewnych rzeczy, które niewątpliwie zainteresowałyby zwiedzających oraz ożywiłyby treść opisów i szczegółowych wycień. Warto było przecież pokusić się o krótkie rysy historyczne kościelnych wsi, wydobyć z zapomnienia sławnych ludzi urodzonych czy działających w nich. Z pewnością przy omawianiu kościoła w Krośnie należałoby zaznaczyć, iż pod głównym ołtarzem pochowany jest twórca tego kościoła ks. Simonis³, a przy opisywaniu katedry fromborskiej podać, że pochowano w niej niektórych biskupów warmińskich: Szymona Rudnickiego, Mikołaja Szyszkowskiego, Jana Stanisława Zbąskiego, Krzysztofa Szembeka i Adama Stanisława Grabowskiego.

Przewodnik Chrzanowskiego ujawnił bogactwo inskrypcji, lecz szkoda, że autor nie zacytował żadnej z nich. Niektóre sentencje zdumiewają swą wymową, np. sentencja z renesansowej płyty nagrobnej kanonika Lichtenheina

¹ Recenzję tego przewodnika zamieściła K. Wróblewska, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1974, nr 3, ss. 359—360.

² A. Boetticher, *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen*, Königsberg 1894, H. 4, *Das Ermland*.

³ M. Babicka, *Barokowy kościół pielgrzymowy w Krośnie na Warmii*, *Roczniki Humanistyczne*, 1967, t. 15, s. 44.

z katedry fromborskiej, która w polskim przekładzie brzmi: „W tym grobie jest zamknięty Albrecht Lichtenhein. Tym czym on jest, będziesz i ty później czytelniku. Prochem był i jest prochem. Do ziemi pójdziesz jako zmarły i ziemia którą stopami ucziskas będzie uciskała ciebie”⁴. Inskrypcje stanowią ważne źródło historyczne. Starannie zebrane, przetłumaczone na język polski mogą wzbogacić stan wiedzy o dziejach Warmii⁵.

Mimo ogromu zniszczeń, których nie szczędziły Warmii wojny, zachowało się wiele cennych zabytków kościelnych. Z *Przewodnika* wyraźnie widać jak po kolejnych wojnach następowała odbudowa ze zniszczeń; tak było, np. po wojnie polsko-krzyżackiej 1519—1521 czy po wojnach szwedzkich. Na przełomie XVII i XVIII stulecia wkroczył na Warmię barok. Po zniszczeniach wielkiej wojny północnej 1700—1721 nastąpił nie tylko okres odbudowy, ale i budowy nowych kościołów, co czytelnik łatwo dostrzeże studiując *Przewodnik*. Rozpoczęto budowę kościoła w Stoczku Warmińskim, Krośnie, Chwałęcinie. Ruch budowlany i szeroki mecenat Kościoła odbywał się w dobre słałości Orzanizmu państwowego, co świadczy o potęgze Kościoła, którego rozwój przebiegał dynamicznie i nieskrępowanie. U steru Kościoła stanęli wówczas ludzie wykształceni, doskonale przygotowani do pełnienia obowiązków administracyjnych, którzy dali początek przemianom w życiu kościelnym. Na Warmii ów proces zapoczątkował Andrzej Chryzostom Załuski, rozwinął go, wciąż nie doceniany przez historyków, Teodor Potocki, a kontynuowali godnie Krzysztof Szembek i przede wszystkim Adam Stanisław Grabowski. Ożywiony ruch budowlany, mecenat artystyczny biskupów warmińskich wpływał na zacieśnianie więzów Warmii z resztą ziem polskich. Przejawem dwustronnych kontaktów była nie tylko budowa barokowych kościołów, często według projektów architektów z głębi Rzeczypospolitej, ale również przejmowanie pewnych wzorców warmińskich na ziemiach koronnych. Przykładem mieć będzie szybkie rozprzestrzenienie się po całej Polsce nowej koncepcji dekoracji sklepień, której twórcą był Jan Mejer, rodem z Lidzbarka Warmińskiego⁶. Tadeusz Chrzanowski w *Przewodniku* starał się wydobyć owe kontakty, a przez to ukazać trwale wzajemne oddziaływanie Rzeczypospolitej i Warmii. Historykom zajmującym się dziejami Warmii przedrozbiorowej dobitnie wskazano dziedzinę wspólnych więzów Warmii z Polską, dziedzinę wymagającą podjęcia szczegółowych badań.

Chrzanowski nie ustrzegł się jednak błędów wynikłych, jak sądzę, z zbyt krytycznego podejścia do materiałów źródłowych. Zdarza się przeto, że autor błędnie podaje imiona i nazwiska poszczególnych osób, np. nazwisko sufragana warmińskiego Michała Remigiusza Łaszewskiego na s. 56 podano błędnie, a na s. 18 poprawnie.

Błędnie podał też autor imię sufragana warmińskiego Pilchowicza (s. 109), jako „Wojciech” zamiast „Albert” (po łacinie Wojciech to Adalbert, pomyłka wynika więc z niewłaściwego tłumaczenia). Ten sam błąd powtórzył przy wymienianiu kanonika warmińskiego Wojciecha Działyńskiego, którego na odmianną nazwał Albertem (s. 48).

Ołtarz św. Marcina w katedrze fromborskiej ufundował w 1646 roku (a nie

4 J. Sikorski, T. Piaskowski, *Frombork*, Olsztyn 1972, s. 107.

5 Pod kierunkiem prof. K. Jasińskiego powołano zespół do badań inskrypcji na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Zob. A. Mietz, *Program badań inskrypcji do 1880 roku na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, Seria A. Historia, 1978, ss. 151—165.

6 A. Stoga, *Malarstwo ścienne na Warmii w XVIII w. i jego oddziaływanie*, w: *Sztuka pierwszej poł. XVIII wieku*, Warszawa 1981, s. 255.

1647 roku) kanonik Jerzy Marqvardt⁷, a nie Andrzej Marqvart, natomiast fundatorem ołtarza św. Bartłomieja był Mateusz, a nie Maciej Montana, a ołtarz św. Michała Archanioła — Wacław Kobierzycki⁸, a nie biskup Wacław Leszczyński. Rokokową ambonę w katedrze fromborskiej ufundował kanonik Krzysztof Zórawski⁹, a nie Andrzej Zórawski. Błędnie podał również Chrzanowski nazwisko twórcy organów fromborskich pisząc Daniel Nitrowski¹⁰ zamiast Nidrowski (s. 47). Należało też zaznaczyć, iż fundatorem ołtarza św. Wawrzyńca w katedrze fromborskiej był obok kanonika Jana Wołowskiego biskup Jan Stefan Wydźga. Natomiast kaplicę Zbawiciela przy tej katedrze wzniesiono w latach 1732—1735 (a nie 1723—1725) z fundacji biskupa Krzysztofa Szembeka, który dodatkowo na jej upiększenie przeznaczył zapisem testamentowym 10 tysięcy złotych.

Kamień węgielny pod kościół w Krośnie wmurował biskup Teodor Potoc-ki 18 września 1715 roku¹¹, a nie w 1716 roku.

Wielka wojna północna trwała w latach 1700—1721, a nie 1700—1709. Autor zasugerował się chyba bitwą pod Połtawą i powrotem Augusta II do Polski, że podał rok 1709 jako kończący wojnę. Rzeczywiście po 1709 roku działań wojennych w Polsce na wielką skalę nie było, ale wojna trwała nadal. Nadal pozostawały w Polsce wojska saskie i carskie, których pobyt był tak samo dokuczliwy, jak pobyt nieprzyjacielskich wojsk szwedzkich. Trudno też przypisać biskupom Potockiemu, Grabowskiemu i Krasickiemu, działającym w XVIII wieku, by wznieśli XVII-wieczne budowle na przedzamczu zamku lidzbarskiego.

Przystąpienie Ornety do Związku Pruskiego (związek powstał w 1440 roku, a więc trudno mówić o jego istnieniu przed tym rokiem) wcale nie oznaczało opowiadanie się miasta za Polską, tak jak to sugeruje Chrzanowski.

Należałoby zaznaczyć, iż brat Andrzeja Chryzostoma Załuskiego, Marcin, był sufraganiem plockim, gdyż tytułowanie go tylko sufraganiem, może wprowadzić czytelnika w przekonanie, iż mowa o sufraganie warmińskim.

Dobrze byłoby również, gdyby autor wspomniał, że malarz obrazu w ołtarzu św. Anny w katedrze fromborskiej Bartłomiej Strobel nosił tytuł nadwornego malarza króla Władysława IV.

Dostrzeżone braki wcale nie podważają wartości *Przewodnika*. Jego przydatność potwierdza się już w praktyce. Z pewnością to cenne wydawnictwo zainspiruje do szczegółowszych badań, a także okaże się wstępem do wykonania całościowego, obszernego inwentarza zabytków architektury i sztuki sakralnej Warmii.

Stanisław Achremczyk

7 J. Sikorski, T. Piaskowski, op. cit., s. 90.

8 J. Obiłek, *Katedra we Fromborku*, Olsztyn 1969, s. 21; J. Sikorski, T. Piaskowski, op. cit., s. 86; świadczy o tym napis na kartuszu herbowym W.K.C.V.P., który oznacza: „Waclaus Kobierzycki Canonicus Varmienis Plocensis”.

9 J. Obiłek, op. cit., s. 15.

10 J. Sianko, *Barokowe organy w katedrze fromborskiej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1970, nr 1, ss. 95—122.

11 M. Babicka, op. cit., s. 42.